

Cervantes i Shakespeare — vječni suvremenici

*Vladimir Lončarević**

»Besmrtni likovi svjetske poezije služe čovječanstvu kao neki prosjevi, kao golemi prozori k beskrajnomu zvjezdanomu nebu: svako pokoljenje prilazi k njima, zagledava se u tajnoviti sumrak i otkriva nove svjetove, nove predaleke zvijezde, neopažene dotle, — zametke neiskusanih osjećaja, ideja neuhvaćenih u svijest; te su se zvijezde krile i prije u dubljinu djela. Ali tek sada su postale dostupne ljudskim očima te su zasjale vječitom svjetlošću. Kakogod bili usavršeni načini istraživanja, — analiza, kritika, ukus, — sva se dubljina zvjezdanoga neba ne može iscrpiti: buduće će pokoljenje prići opet zvjezdanom prosjevu i otkriti u genijalnom djelu nove svjetove, nove zvijezde.« Tako je u svojim Vječnim suputnicima baš u poglavlju o Miguelu de Cervantesu Saavedri, kojemu se ove godine, kao i Williamu Shakespeareau, na dan 23. travnja obilježila 400. obljetnica smrti, zapisao ruski pisac Dmitrij Sergejevič Merežkovski.

I mi danas prilazimo »zvjezdanom prosjevu« te dvojice »besmrtnika«. I dok obnavljamo uspomenu na njih, mi pokušavamo dati svoje odgovore na »vječna« pitanja što su ih oni davno postavili, i uspoređujemo ih s njihovim odgovorima. Upravo to jest ono što njihova djela i njih same čini onim što nedvojbeno jesu — klasicima.

U Hrvata je Shakespeare poznat od 18. stoljeća na njemačkom jeziku, a od sredine 19. stoljeća njime su se bavili D. Demeter, A. Nemčić, S. Vraz, A. Kazali, A. i M. Šenoa, L. Vukelić, A. Miletić i dr., da bi u 20. stoljeću njegova recepcija, i prijevodna (M. Bogdanović, V. Gerić, A. Šoljan, T. Ladan, L. Paljetak, M. Maras i dr.) i dramaturška bila vrlo raznolika i brojna.

Nema dvojbe da je Shakespeare klasik cijelim svojim opusom, kojim je zahvatio gotovo sav raspon duševnih i duhovnih stanja. »Potka njegovih drama sama od sebe poučava ljude. Ona podsjeća modernoga čovjeka na opstojnost Boga; ona mu neprestano dozivlje u pamet da opstoji jedan život poslije ovoga zemaljskoga, te da tvorac zla biva kažnjen, a da dobri primaju svoju nagradu.« (Jean Guitton, *Dialogues avec Paul VI*, str. 157). Ipak, i Lear, Otelo, Macbeth, Ofelija, Romeo i Julija, Miranda, grof Kent, Prospero kao i razni značajevi kraljeva, koje je Shakespeare prikazao u svojim dramama, i nisu drugo nego poetske

* Doc. dr. sc. Vladimir Lončarević, Sveučilište u Zagrebu — Fakultet filozofije i religijskih znanosti. Adresa: Jordanovac 110, p.p. 169, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: vladimir.loncarevic@zg.t-com.hr

slike čovjekove sudbine, njegove duše, njegovih zanosa i njegova pada. Kroz Shakespeareovu umjetnički imaginativnu i fantazijsku snagu čovjek lakše otkriva korijenje zla i istodobno nalazi snage za dobro. [...] Shakespeare je shvatio tragost čovjekove tjeskobe u doživljaju mraka i zla, jer ta ista tjeskoba u duši suvremenog čovjeka izaziva, kao što je izazivala u duhu onoga iz prošlih vjekova, problematiku boli, patnje i najposlije smrti. Suvremeni čovjek traži razna rješenja, ali se uz to često oglašuje dozivu svoje vlastite savjesti uljuljkan tekovinama civilizacije, a ta mu uglavnom nudi površan mir i samo trenutačnu vedrinu. Štoviše, i oni koji ne čitaju ili u kazalištu ne vole gledati ili slušati Shakespeareove drame, ipak u sebi nose splet problematike koju je on uvijek nastojao rasplesti. Koliko onda utjehe i mogućeg doživljaja ljepote za nas suvremenike koji s pomoću njegovih djela možemo barem naslutiti da se najuvjerljivije rješenje osebujne problematike suvremenosti krije u čovjekovoj etičkoj svijesti, jer je Shakespeare u tom traženju najbolji pomagač, on pjesnik neumrlih misli, koje su uvijek vodile ožalošćena čovjeka i pružale mu obilno radosti. Shakespeareove moralne ideje, taj njegov smisao za životni elan, njegova samilost i milosrđe prema patniku, a osobito umjetnička sposobnost da probudi spasonosnu kritiku u srcu svakoga pojedinca, odlike su koje tješe i nas suvremenike tolikih zagonetki«, napisao je godine 1968. u članku *Shakespeare — naš suvremenik* hrvatski pjesnik i latinist Ton Smerdel.

Jezgrovitije točnu misao teško bi bilo nadmašiti. Upravo to — trajna suvremenost čini Shakespearea velikim dramatskim glasnogovornikom graničnih pitanja ljudske egzistencije. Pri tome, nastavlja Smerdel, »možemo podvući da je korisno poznavati i tude misli o Shakespeareu, ali je ipak bolje čitati njegove drame, pa i više puta, i to bilo tragedije ili komedije. Tek tada Shakespeare živi, tad on postaje naš živi suputnik, naš pouzdani vademecum. Osobno mogu reći da sam ga više volio čitati negoli gledati ili slušati u kazalištu, jer mi je u tihoj sabranosti uvijek bio sličan nevidljivu graditelju koji obara kule zla, a umjesto njih podiže hram sanja i zanosnih iluzija.« Ne slučajno Smerdel naglašava »čitati«, što je danas to potrebnije kada su nažalost u suvremenim obradama »čitanja« njegove drame na kazališnim daskama gotovo neprepoznatljive, samim tim i nesuvremene. Nije naime suvremenost lišena istih pitanja ljudi prije četiri i više stoljeća. Ako obradu tih pitanja, kao i njihove odgovore, danas dramaturzi i redatelji često persifliraju do neprepoznatljivosti, onda nešto nije u redu s nama, ljudima ovog vremena.

U tom kontekstu možda i nije presudna stvar je li Shakespeare bio katolik — važnije je što »imamo nepogrešivu katoličku konotaciju gotovo svih njegovih djela, koji na jasan način otkrivaju mentalitet onoga koji piše. [...] Njegovo katoličanstvo je jedini ključ koji pomaže da se slože puzzle njegovog opusa«, kako piše Elisabetta Sala, autorica knjige *Zagonetni Shakespeare: Dvorjanin ili odmetnik*. Taj je katolički ključ prije svega moralni. Istina je da se katkad čini da zlo nepravedno i neopravdano nadvladava. *Hamlet* i *Macbeth* doživljavamo kao kvintesenciju zla — nitko nije pošteđen. No naposljetku, zašto bi i bio ako se ustrajnost u zlu manifestira do dijaboličnih razmjera? Njegovi (anti)junaci bivaju slomljeni zlom samo zato što nisu znali ovladati svojim strastima, zvala se ona vlast, osveta ili žena. »Ništa ne može na ovom najpustijemu od svih otoka, očuvat

vas od gnjeva što će pasti na vaše glave — osim kajanja i čistoga života ubuduće«, zapisat će Shakespeare u *Oluji*. Tko milosrđe ne zna tražiti ni dati, na putu je propasti, ali ne zbog fatuma, sudbe, kobi ili volje bogova, kako bijaše u klasičnoj antičkoj drami, nego zbog slobode otete Božjoj ljubavi.

»Shakespeareova misao bila je sigurno pod velikim utjecajem društveno–političko–religijske situacije 15. i 16. stoljeća koja je bila veoma turbulentna i zamršena. Kralj Henrik VIII. zatražio je od crkve poništenje braka sa svojom ženom Katarinom Aragonskom jer mu nije mogla podariti muškog nasljednika. Crkva je na čelu s papom Klementom VII. koji je bio pod utjecajem Karla V. bezuvjetno odbila ovu molbu što je nagnalo Henrika VIII. na raskid s Rimskom Crkvom. Sam osniva novu Englesku nacionalnu crkvu, tzv. Anglikansku crkvu sa samim kraljem kao vrhovnim biskupom. Henrik VIII. nakon toga ukida samostanske posjede i stvara plemstvo koje se grčevito držalo protestantizma da posjedi ne bi bili povraćeni. Plemstvo je dakako bilo nelegitimno izabrano i apsolutno podložno kralju«, pregnantno prikazuje fra Franjo Baraban povijesne prilike života Avonskog Labuda. Imajući na umu te okolnosti, treba upravo u današnjem povijesnom trenutku istaknuti da je Shakespeare u punom smislu riječi bio europski Englez. Uz širok izbor motiva iz antičke klasike, poznavao je europsku povijest svojeg vremena i posebnosti drugih naroda, da bi nacionalnu samosvijest jasno iskazao u dramama Henrik VI., Rikard III., Rikard II., Kralj Ivan, Henrik IV., Henrik V., pa naposljetku i Henrik VIII. U tim dramama, međutim, nije podilazio tadašnjoj nomenklaturi, nego je, naprotiv, prikazom duhovnih profila vladara i njihovih podložnika, uz Englezima pridržanu ironiju, bio vrlo kritičan prema moralnim devijacijama domovinske političke elite. Koliko njegov prikaz engleskih kraljeva odgovara faktima, nije primarno pitanje. U umjetničkoj slobodi obrade povijesnih likova Shakespeare nije ništa drukčiji od većine pisaca koji posežu za takvim temama. One su mu, naime, kao i druge teme bile motiv da se bavi onime što je stalno u čovjeku: ljudskom dušom u borbi između dobra i zla. A to je primarna odlika svih klasika, podrazumijevajući dakako umjetničku uvjerljivost.

Shakespeare dakle nije podilazio političkomu ozračju i konstelaciji svojeg vremena niti mu je njihovo prikazivanje bio primarni cilj. Ali je to ozračje i tu konstelaciju dobro imati na umu danas kada Engleska ponovno, još jednom, Europi zatvara vrata, kao što ju je zatvorila prije četiri i pol stoljeća. Nije to dakako ona Europa u kojoj je upravo Henrik VIII. do shizme bio *Defensor Fidei*, ali je ipak, u svojim temeljima, još kršćanska jer su njezini socijalni i politički stupovi kršćanski, a Europska unija, što god s njom bilo, zauvijek ostaje primarno katolički projekt Schumana, Adenauera i de Gasperija. Dakako, o pravom razlogu zašto se u njoj Englezi (Irci i Škoti drukčije su glasovali), unatoč svim povlasticama, nisu osjećali dobro možemo samo nagađati. Ono što je izriječom rečeno, Engleska je u težnji da bude posve neovisna i snažna ponovno izabrala put sličan onomu Henrika VIII. Tada joj je to omogućilo uspon — vidjet ćemo što će joj donijeti danas.

Cervantes je, za razliku od Shakespearea, pisao u vrijeme kada je Španjolska moć opadala. Iscrpljena višestoljetnim ratovima protiv Arapa i pacifikacijom Maura, »rastegnuta« osvajanjem Novog svijeta, da bi naposljetku doživjela slom svoje »Velike armade«, bila je potkraj 16. stoljeća i početkom 17. na kraju svojeg ekonomskog, političkog i umjetničkog »zlatnog vijeka«, kojega je i Cervantes kao vojnik i književnik bio dio.

Njegova je biografija, za razliku od Shakespeareove, gotovo bez »bijelih mrlja«, a isto tako njegova je »klasičnost« sažeta u jednom jedinom djelu: *Bistrom vitezu Don Quijoteu od Manche*. Taj veliki romansirani ep u nas je preveden 1915. po Isi Velikanoviću, da bi poslije imao još prijevoda i mnogo izdanja, a zanimljivo je da Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu čuva dva najstarija španjolska izdanja — iz 1605. i 1615. godine.

Zašto taj »viteški« roman, kako ga se katkad naziva, o čovjeku koji bi danas možda bio psihijatrijski slučaj, trajno doživljavamo kao autentičan književni izraz najdubljeg čovjštva? Možemo prije svega vidjeti da on, premda luckast i nestalan, kojega »nakon leda spopada vatra«, očituje strast. Nije mlak, ravnodušan ni melankoličan. Naprotiv, stalno je u potrazi za onim što nadilazi vidljivo i časovito. Iako se njegov svijet doima kao *camera obscura*, on upravo u toj perspektivi jasno čita čovjeka u njegovoj biti: kao biće koje ipak, unatoč trajnoj sklonosti grijehu, uvijek u sebi nosi božansku iskru Istine, Dobrote i Ljepote. On je čovjek *nazbilj*, što bi rekao Držić, u najboljem smislu riječi jer njegov moralni pogled izlazi iz vrhunaravne sfere. Tako Rocinante nije raga, nego konj dostojan smjeloga viteštva, a Dulcinea oličenje Ljepote, sasvim suprotno izvanjskoj neprivlačnosti. Taj će vidik Don Quijoteove ličnosti naš Smoje, sjetit će se stariji, sjajno parodirati u *Našem malome mistu* u liku *pisnika* Cervantesa, koji se, gledajući sav svijet u kaleidoskopu idealne Ljepote i dobra, divi pozamašnoj i ocvaloj »krasotici« (»A ča će bit tek kad se malo razvije!«, dometnut će ironično *senjor* Roko), koja ga je zatravila »na prvi pogled«. S istog idealnog zora polazi taj naš hrvatski Cervantes uza skale u vatru, da pogine spašavajući kao »hidalgo« svoj nikad dovršeni prijevod *Don Quijotea*. Ludost? Riječ je dakako o tome da se u stvarima i bićima prepoznaje njihova izvorna i konačna svrha, a ne da ih se sudi po privremenom obličju.

Dostojevski je *Don Quijotea*, kažu, posebno rado čitao, vidjevši u njemu ne smiješan nego »strahovit« lik, izraz one kršćanske »ludosti« što je Bog izabra »da posrami mudre« (1 Kor 1, 27), stvorivši po njemu svojeg »idiota« kneza Miškina, koji je, kao i Don Quijote za svojeg pisca, uvelike autobiografičan. Uopće je upravo u Rusa ta značajka najjasnije primijećena, pa su o Cervantesu pisala i druga velika njihova pera: Gogolj, Turgenjev, Tolstoj, spomenuti Merežkovski i dr. Rusi uostalom za takav svijet imaju izraz *jurodivi* — ludi Krista radi. No takvih je »ludaka« vazda pun sav kršćanski svijet, i prije i poslije sv. Franje. Njihova »ludost« proizlazi iz nemira u potrazi za Istinom, a lutanje iz čežnje u potrazi za Životom. Umijeće je — naći Put. I podsjetiti druge na nužnost da ga nađu.

Premda Don Quijote, gledajući ono što drugi ne vide ili ne žele vidjeti, a što čini bit slobode, čestitosti, uzoritosti, pravednosti i istine, ima brojne svoje književne pandane, pa tako i u Shakespearea, primjerice u Hamletu, koji se čini

ludim da bi doznao istinu, ili u Kralju Learu, koji tek u ludosti spoznaje istinu, ostat će jedinstven po svojoj krotkosti, a opet upravo viteškoj strasti da brani moralne vrline.

Ali nije tu »klasičan« samo Vitez Tužna Lika ili Vitez Lutalac, koji je ne manje, međutim, kako će ga nazvati vjerni perjanik Sancho, i Vitez od Lavova. Ta Sanchova spoznaja govori da on nije tek pragmatički opozit Don Quijoteu, nego čovjek koji dubinski razumije što zapravo jest *El Ingenioso*, igrajući usput ulogu korektiva kako Don Quijote ne bi prebrzo odlebdio tamo kamo nam je naposljetku svima poći, čuvajući ga u vremenu i prostoru do mjere što ga je odredila Providnost. Utoliko je Sancho jednako važan i jednako klasičan lik kao njegov gospodar. Bez njega bi Don Quijote bio samo budala, vrijedna tek sažaljenja, ne i divljenja. »Obojica su prava djeca po duševnoj čistoći i bezbrižnosti«, dobro zamjećuje Merežkovski. To djetinje, ali ne i djetinjasto, u njima čini ih istinski, duhovno nerazdvojnima ili, kako će reći Sancho: »I tako nas ne može ništa rastaviti, nego jedino motika, kad nam se iskopa grob u hladnoj zemlji.«

Živeći u doba kada su njihove domovine živjele svoje »zlatno doba« na zalasku ili uzlasku boreći se međusobno za prevlast na moru — Španjolska će ga 1588. porazom »Velike armade« izgubiti, a Engleska steći — Shakespeare je, da se poslužimo kontekstom, stvorio cijelu flotu djela, dok je Cervantes načinio samo jedno — *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. Ali bila je to odista ingeniozna »galija«, kako ju je metaforički nazvao Nazor u svojem *Pastiru Lodi*, posluživši se motivom Lepantske bitke da »jednorukog graditelja« priče o Bistrom Vitezu uvede u svoju. I nije pogriješio što je pisca izjednačio s Don Quijoteom. Bistri će Vitez postati Cervantesova »uzvišena satira« vlastite sudbine, lik u kojem je pisac, kako je zapazio naš veliki kritičar Ljubomir Maraković u predgovoru hrvatskom izdanju romana iz 1942., »ostario, osakaćen, osiromašen našao sama sebe«, ali isto tako i »uzvišena satira« sudbine kršćanskog viteštva, koje je polako uzimalo pred pragmatizmom i racionalizmom nove epohe. U trenutku kada se »budi« i spoznaje da nije više Don Quijote od Manche, nego Alonso Quijano, on će — jer bijaše, reče Sancho, »slavni, hrabri i mudri, zaljubljeni, ispravljач krivica, skrbnik nejakima i sirotama, zaštitnik udovicama« — nimalo oholo za se izjaviti da je zbog svoje viteške čestitosti s pravom ponio nadimak »Dobri«. On, čija je zadaća, kako za se isto tako reče, bila da obilazi svijetom uspostavljajući pravdu i osvećujući krivice, primivši sakramente, u miru Božjem prelazi »na drugi svijet«, svjestan da će pravda tek tamo biti zadovoljena, a istina nađena. To je kršćanska *ars moriendi*, i zapravo najvažniji i najozbiljniji trenutak »neozbiljna« romana.

Iako su i Shakespeare i Cervantes stvarali pod utjecajem mijena i zbivanja svojega doba i za svoje doba, duhovna ih narav i cilj njihovih djela čine klasicima *par excellence*, čime su izmaknuli sudbini većine: da umru sa svojim vremenom.